תנ"כון

tenachon

8

De Profeten meegelezen met de leraren van Talmoed en Midrasj en met de grote Joodse verklaarders van de Middeleeuwen tot heden

Samengesteld door Eli Whitlau in nauwe samenwerking met Rabbijn Yehuda Aschkenasy en met medewerking van drs. Dodo van Uden en dr. Marcus van Loopik

Liederen van het einde der dagen

Jesjajahoe 7-66 / Jesaja 7-66

NB Jesj. 63 : 19b-64 : 11 is in vele vertalingen 64 : 1-12

De hoofdstukken 24-27 vormen binnen het boek Jesjajahoe een bijzondere eenheid. Naar inhoud en stijl kunnen we dit gedeelte het best omschrijven als 'liederen van het einde der dagen'. Loflied, klaagzang en toekomstvisioen wisselen elkaar af in de emotionele taal van de profeet, wanneer hij het einde der tijden beschrijft. Met de uitdrukking *en op die dag* (24 : 21; vgl. 25 : 9, 26 : 1, 27 : 1) doet hij ondergang en verwoesting verkeren in een groots feestmaal voor Israel en de volken, die eenparig God zullen dienen (25 : 6-7). Door onze tranen heen gunt Jesjaja ons dan een blik op een wereld waarin zelfs de dood zal zijn verslonden (25 : 8).
In deze liederen toont de profeet zijn geloof in de samenhang van de geschiedenis van Israel met die van de mensheid. Het beeld van Jehoeda (26 : 1f), van Moav (25 : 10f), Ja'akov/Israel (27 : 6), een enkele stad (24 :12f, 26 : 1f) weet hij telkens uit te vergroten tot de toekomst van de aarde en de volken (vgl. 24 : 13, 25 : 6, 26 : 9). Zijn woorden zijn vaak meerzinnig, zodat ieder mens en ieder volk de aangesprokene zijn kan.

We bekijken hier vooral hoofdstuk 24, dat model kan staan voor 24-27. In 24 schildert Jesjaja een leeggeplunderd, opengereten en van haar bewoners beroofd land. Over de achtergrond van dit tafereel is heel uiteenlopend gedacht. Sjadal ziet in 24 een vooruitblik op de ondergang van Bavel. Rasji en Alsjeich menen dat Jesjaja hier de ondergang van Jehoeda en Jerusalem voorziet. Voor David Kimchi gaat het om de verschrikkingen die vooraf zullen gaan aan de komst van de Masjiach. Malbiem houdt het op een beschrijving van de deportatie van de tien stammen van het noordrijk door Asjoer in het jaar 721. Met evenveel recht kunnen we echter denken aan de hachelijke situatie rond het jaar 701, toen Jerusalem door Sancheriv werd belegerd. Uit 2Kon. 18 : 13 en Jesj. 36 : 1 weten we dat Sancheriv in het 14e regeringsjaar van Chizkia vele versterkte steden van Jehoeda verwoestte; uit Assyrische bronnen is bekend dat toen al vele bewoners van Jehoeda werden gedeporteerd.
In zo'n situatie vervalt elk onderscheid in maatschappelijke status. Heren worden slaven, en schuldeisers vervallen tot de bedelstaf (2). Niet alleen de onbewoonde gebieden liggen er verwoest en verdord bij (*arets*), maar ook de bewoonde wereld (*tèvel*). Zelfs de groten onder het volk zijn niet gespaard gebleven (4). Zowel het volk als zijn leiders dragen schuld: *En het land is ontwijd onder haar bewoners* (5).

Overzicht boek
In deze afleveringen zijn de hoofdstukken 24, 29, 52 : 13-53 : 12 en 60 uitvoerig besproken. Vgl. voor een overzicht van het gehele boek aflevering 7, p. 100-101.

Zie aflevering 7, p. 101 voor een aantal hoofdstukken die als haftara besproken werden in *Tenachon over de Tora*.

Inhoud
Liederen van het einde der dagen 113
Het einde der dagen 114
Wee de trotse kroon 116
Troost je, troost je, Mijn volk, midrasj op 40 : 1 116
Jesjaja's spot met de afgoden 118
Omhoogvliedende letters 119
Jerusalem-Ari'el 120
Jesj. 53 in de disputaties 120
De 'knecht van de Eeuwige' en de wending in Jesjaja's profetieën 122
Hij droeg de zonden van velen 124
Het verborgen licht 124
De komende verlossing 126
Psalm 126 126
Lernen met *Tenachon* 128

B. Folkertsma Stichting voor Talmudica Burgemeester Lambooylaan 18 1217 LD Hilversum Telefoon (035) 21940

Wat hebben ze misdaan? Het Hebreeuwse woord voor 'ontwijden' (*chanaf*) duidt op afgoderij (bv. Jer. 3 : 1) en moord (bv. Num. 35 : 33). Juist als gevolg van afgoderij wordt het ontwijde land onvruchtbaar. Zoals Jeremia zegt (3 : 2-3): *Je hebt het land ontwijd door je ontuchtigheden en slechtheid. Daarom zijn de regenstromen ingehouden en is de herfstregen niet gekomen*. Israel heeft de voorschriften van de geschreven en de mondelinge Tora (*torot*) ontdoken. Het volk heeft het eeuwige verbond verbroken (5). Dit laatste kan vooral wijzen op de overtreding van de sjabbat of van de besnijdenis, die beide 'een eeuwig verbond' worden genoemd.
De most treurt, de wijnstok kwijnt weg (7). Zoals een kind om zijn gestorven ouder treurt, zo beweent de most zijn oorsprong (Malbiem).
De verwoeste veste ligt gebroken (10). Om welke stad het hier gaat hoeven we niet te weten. Jesjaja richt hier een bedekt dreigement tot alle bolwerken van de volken. *Verwoeste veste* ('kirjat tohoe') betekent ook 'stad van chaos'. Zo'n stad wil Gods schepping in chaos veranderen en vernietigt allereerst zichzelf. De muziek en de vreugdekreten van weleer hebben plaats gemaakt voor een beklemmende stilte (8-9). De vreugde zelf is als het ware gevankelijk weggevoerd: *de vreugde van het land is weggetrokken* (11). Volgens Alsjeich slaat de vreugde op de Sjechina, die met Israel in ballingschap is meegetrokken. Israels steden liggen in puin (12). De overgeblevenen zijn door de volken omringd en even gering in aantal als de nalezing na de oogst, of als de paar vruchten die aan de olijfboom overblijven nadat de overige met een stok zijn afgeslagen (13).
De korte passage waarmee Jesjaja vervolgens zijn sombere schildering onderbreekt (14-16), getuigt van de ongekende geestkracht van Israels profeten, die zelfs uit de puinhopen van de vernietiging bloesem van nieuwe hoop zien ontbotten. De kleine rest zal tot omkeer komen en God loven: *Deze zullen hun stem verheffen, de majesteit van de Eeuwige bejubelen, juichen vanaf de zee* (14). Zullen de ballingen van het noordrijk van over de zee worden teruggebracht? Of moeten we lezen *meer dan (bij) de zee?* Volgens Rasji belooft de profeet hier in versluierde woorden dat de toekomstige bevrijding nog meer bejubeld zal worden dan toen het Egyptische leger door de Rietzee werd verzwolgen.
Nu volgt een oproep: *Eert daarom de Eeuwige in de streken van het licht* (het oosten), *in de kustlanden der zee* (het westen), *de Naam van de Eeuwige, Israels God. Vanaf de zoom der aarde horen we lofzangen, tot luister voor de rechtvaardige* (15-16). Deze oproep lijkt gericht tot de volken. Al aan het begin van het boek (in 2 : 1-6) lezen we hoe de profeet voorziet dat ook de volken zullen omkeren tot de God van Israel. Maar de oproep geldt natuurlijk niet minder de verstrooide rest van Israel.

Wie is die rechtvaardige, tot wie de lofzangen worden gericht? Volgens een oude midrasj is dit koning Chizkia, die het volk deed terugkeren tot de Tora (2Kon.18 en 2Kron. 28-32). bSanhedrin 94 vertelt hoe Chizkia door God tot masjiach bestemd was. Gods rechtvaardigheid, voorgesteld als persoon, protesteerde hiertegen met het argument dat eigenlijk David de masjiach had moeten zijn. Hij had immers tal van lofzangen tot God gericht, en Chizkia niet één, hoewel God grote wonderen aan hem verricht had. Hij werd immers

Het einde der dagen
Het begrip 'het einde der dagen' (*achariet hajamiem*) betekent in Tenach: de toekomst, en zelfs niet noodzakelijk de verre toekomst, waarnaar de spreker op het moment van zijn spreken verwijst. Zo bijv. in Gen. 49 : 1, Deut. 31 : 29, en bij Jesjaja (2 : 2). Voor Jesjaja sloeg 'het einde der dagen' in eerste aanleg op de verlossing uit de hand van Asjoer, wanneer onder Chizkia Israel in vrede zal leven en de Tora van Tsion uitgaat over de overige volken. Wanneer Chizkia niet de Masjiach blijkt te zijn, verschuift 'het einde der dagen' naar de tijd van de terugkeer uit de Babylonische ballingschap. Na de verwoesting van ook de Tweede Tempel verschuift het begrip opnieuw, nu naar de periode van de derde Tempel, die Jechezkel voorziet. Pas dan krijgt het de betekenis die het in de latere traditie verkrijgt, en gaat het staan voor de uiteindelijke verlossing van de hele wereld. Dat 'het einde der dagen' in Jesj. 2 : 2-4 die laatste betekenis nog niet heeft, blijkt uit de woorden *Hij zal richten tussen de volken* [de Eeuwige zal door middel van Zijn koningen, priesters, profeten, rechtspreken tussen de volken]. Dit houdt in dat er ook dan nog twist tussen de volken zal zijn. De woorden *ze zullen hun zwaarden omsmeden tot spaden en hun lansen tot sikkels* veronderstellen dat er ook dan nog landbouw zal zijn.
Hetzelfde geldt voor andere toekomstbeloften. Er zijn ook passages die naar hun letterlijke betekenis verwijzen naar een fundamentele verandering in de natuur, zoals de wolf die zal wonen bij het lam en de leeuw die stro zal eten (11 : 6-8; en zie 65 : 25). Uit het vervolg van deze passages blijkt echter dat dit poëtische beeldspraak is. In Jesj. 65 : 17 lezen we: *Zie Ik schep een nieuwe hemel en een nieuwe aarde*, maar daarna (vers 21) lezen we: *en ze zullen huizen bouwen en bewonen, en ze zullen wijngaarden planten en de vrucht ervan eten*. Dus ook dan zullen de 'wegen der wereld' niet ophouden.
In 20 horen we: *van daar af zal er*

verlost van Sancheriv en genezen van zijn ziekte (2Kon. 20). Om Chizkia te steunen hief de aarde nu in zijn plaats een loflied aan op God. De midrasj leest dat in de woorden *van de zoom der aarde horen we lofzangen, tot luister voor de rechtvaardige*. Toch werd Chizkia niet de masjiach, omdat hij en zijn generatie dit niet waardig waren. Alsjeich geeft hier een heel andere verklaring: de aarde zong een loflied voor iedere rechtvaardige, die samen met de wettelozen in ballingschap moest gaan. Verbijsterd over Gods ondoorgrondelijke voorzienigheid, roept de profeet nu uit: *Ik ken een geheimenis, ik ken een geheimenis, wee mij, verraders plegen verraderlijk verraad* (16).

Deze zelfde woorden laten ook een historische verklaring toe. De hoop op een snelle historische wending na de godsdienstige reformatie van koning Chizkia vervloog al spoedig met het aantreden van zijn zoon Menasjè. De gangbaarder vertaling van 16 kan er op wijzen dat Jesjaja al tijdens het leven van Chizkia het aanstaande verval voorzien heeft: *Ik kwijn weg, ik kwijn weg, wee mij, verraders plegen verraderlijk verraad*. Net als Alsjeich kiest ook Malbiem voor de lezing *ik ken een geheimenis*, maar ziet hierin en in het vervolg (17-20) een toespeling op de profetische voorkennis van het godsdienstig verval van Jehoeda, de toekomstige onderdrukking door de Syriërs en de verwoesting van Jerusalem door de Romeinen. Maar met evenveel recht mogen we 17-20 beschouwen als een toespeling op het lot van de gehele wereld, in het bijzonder van Asjoer en Bavel. De bewoners der aarde zullen als een wild dier met veel geschreeuw worden opgejaagd, in de richting van een valkuil. Proberen ze hieruit te ontkomen, dan belanden ze in een vangnet (17-18). De straf wordt niet alleen door mensenhand voltrokken; ook de hemel draagt met natuurgeweld bij: *Ja, sluizen in den hoge worden geopend* (18). Wie moet bij deze woorden niet denken aan de verschrikkingen van de grote vloed (vgl. Gen. 7 : 11)? Aardbevingen en stormen zullen de aarde teisteren (18-20). Het nachtelijke onderkomen bezwijkt onder de overtredingen en zal niet weer opstaan (20). Een voorspelling van de val van Bavel? Of juist van Jerusalem?

Vooralsnog is wat nu volgt een eindtijdelijke verwachting die zich *eerst te dien dage* (21) zal voltrekken. Maar dan zal Gods overwinning ook definitief zijn. Al Israels vijanden zullen ingekerkerd wachten op de voltrekking van het oordeel (22). Zelfs de dwingende invloed van de sterren zal ontkracht zijn (21; Malbiem). De zon zal beschaamd staan (23), want het licht van God Zelf zal schijnen (vgl. 60 : 19). De maan zal blozen (23), want haar weerkaatsing van het zonlicht zal niets zijn vergeleken bij dat van de oudsten, die zich (als de 70 oudsten op Sinaj, Ex. 24 : 9-11) zullen baden in de glans van God. Ook toen nuttigden de oudsten een maaltijd in tegenwoordigheid van God (zie Rasji aldaar). Maar nu zullen ook de volken meedineren (Jesj. 25 : 6f). Tsion zal de nieuwe Sinaj zijn, van waaruit de Tora zal uitgaan voor alle volken (Jesj. 2).

Met ditzelfde grandioze perspectief voor Tsion eindigt ook het slot der liederen. Maar daar staat Israel centraal: *Op die dag zal een grote sjofar geblazen worden en dan zullen zij komen die verloren waren in Asjoer en die verdreven waren in het land Egypte. En zij zullen zich neerwerpen voor de Eeuwige op de heilige berg in Jerusalem* (27 : 13). (MvL)

geen zuigeling meer zijn van enkele dagen, noch een oude man, die zijn dagen niet vervullen zal; maar als een jongeling zal de honderdjarige sterven. En de zondaar? Als een honderdjarige zal hij gevloekt zijn. Ook in die dagen zullen er dus zondaars zijn en zal er vloek zijn. Hetzelfde geldt voor de overige beloften in de profetieën van Jesjaja: de poëtische beeldspraak leert dat de toekomst een weelde aan goeds zal brengen, maar dat de activiteiten van de mensen zullen doorgaan. De beloften zullen ook niet in één keer worden gerealiseerd. De kern van de beloften is dat de ballingen van Israel van het einde der aarde zullen terugkeren om het land te beërven om daar, in en rond de herbouwde Tempel, de Eeuwige te dienen. Het land zal zijn opbrengst geven; onder de kinderen van Israel zal vrede heersen; geen vijand zal hen meer belagen en allen zullen ze rechtvaardigen zijn.

Ook de volken zullen de grootheid Gods erkennen en Hem in Jerusalem komen eren, waarmee ze tegelijkertijd Israel zullen eren.

Rambam (*Moré Nevoechiem* II, 29) waarschuwt ervoor de toekomstbeloften van Jesjaja als iets anders dan poëtische beeldspraak te zien en ze vooral niet letterlijk te nemen: 'Ik denk niet dat er iemand is wie de onkunde, de blindheid en de neiging stil te staan bij de uiterlijke betekenis van de beeldspraak ertoe zullen brengen te denken dat de sterren aan de hemel en het licht van de zon en de maan zijn veranderd toen het koninkrijk van Bavel aan haar einde kwam, of dat de aarde uit haar positie werd geslingerd, zoals 13 : 10 het stelt (-). Dit alles is te duidelijk om het in een boek als dit zelfs maar te opperen. Maar het is nodig. Want het gewone volk, en zelfs sommige die tot de elite zouden moeten behoren, gebruiken dit vers als bewijs, zonder acht te slaan op wat vooraf gaat of wat volgt; alsof het vers ons informatie geeft over het einde van de hemel, zoals de Tora ons informatie geeft over zijn ontstaan.'

Wee, de trotse kroon

Jesj. 28 is het eerste hoofstuk van de profetieën die met *wee*! beginnen. We bespreken dit hoofdstuk ditmaal vers voor vers, om iets te laten voelen van de 'adem' van Jesjaja's profetie. Het begint met de voorzegging van de ondergang van het noordrijk, als waarschuwing dat Jehoeda een dergelijk lot zal kunnen treffen:

28 : 1 *Wee de trotse kroon van de beschonkenen uit Efrajiem, en de al verwelkende bloem van zijn prachtige sier, die daar is boven het hoofd van het vette dal, van de gevelden door wijn.*
Bij de omringende volken plachten de rijken drinkgelagen aan te rechten, uitgedost met kronen en bloemkransen rond het hoofd dat gezalfd was met geurige olie. De kroon steekt als een berg uit boven het hoofd, dat daarmee tot dal wordt; en omdat het hoofd met olie is gezalfd, tot een vet dal. De vruchtbaarheid van het land van het noordrijk (*zijn prachtige sier*) is de tien stammen naar het hoofd gestegen. Ze volgen de gewoonten der volken, ze zwelgen in de wijn en de luxe, en vergeten waarvoor hun het land gegeven is: om er een samenleving te stichten die de vruchtbaarheid van Tora zichtbaar maakt en als een kroon Gods zal zijn. En daardoor verwelkt de kroon, die een kroon wil zijn voor God en niet voor de mensen.
2 *Welaan, aan mijn Heer is de macht en de kracht, als een vloed van hagel, als een stormvlaag, als een vloed van machtige wateren brengt Hij het land met de hand* [met macht] *ten onder.* 3 *De hovaardige kroon van de dronkenen van Efrajiem zal met voeten worden vertrapt,* nl. door Asjoer. 4 *De verwelkende kroon van zijn prachtige sier,* het land van het noordrijk, zal door de vijand worden verslonden, *als een te vroeg gerijpte vijg,* dwz. nog voor het zijn belofte heeft kunnen waar maken. Aldus het lot van de tien stammen, waarmee Jesjaja Jehoeda waarschuwt.
5 *Op die dag,* wanneer het noordrijk zal vergaan, *zal de Eeuwige van de heirscharen zijn tot een sierende kroon, tot een prachtige krans voor de rest van het volk,* voor Jehoeda en Benjamin. 6 *En tot een geest van recht voor hem die zetelt over het recht,* dwz. dat hij een koning zal aanstellen (Chizkiahoe) om het volk te leiden in recht en gerechtigheid, *en tot een sterkte voor hen die de oorlog weer doen terugkeren naar de poort,* dwz. dan zal Hij het leger na de overwinning op Sancheriv veilig doen terugkeren naar de stad en zal men weten dat het de Eeuwige, en niet het leger is, dat de zege heeft bewerkt. Dan zal de Tora de kroon van Israel zijn. Zo luidt de belofte. Maar het volk en zijn regeerders zijn er nog niet rijp voor. Want meteen daarop volgt 7: *Maar ook deze,* nl. de huidige leiders van Jehoeda, ook zij *waggelen in wijn en dwalen in drank, de priester,* die de wijn verboden is, volgens Lev. 10 : 9, *en de profeet,* op wiens oordeel het volk moet kunnen vertrouwen, *waggelen in drank, opgeslokt door de wijn, dwalen door drank, waggelen in hun zien, struikelen in het recht.* 8 *Want alle tafels zijn vol van overgeefsel en drek, nergens meer plaats* voor de Tora. 9 *Wie,* welke priester, *zal nog kennis onderwijzen, wie,* welke profeet, *nog het gehoorde doen begrijpen,* zegt Jesjaja in vertwijfeling: zijn de leiders van het volk soms *zojuist gespeenden, zojuist aan de borsten ontgroeid,* peuters, voor wie het allemaal duizendmaal herhaald moet worden? De zin valt echter ook anders te lezen, nl als de reactie van de spottende leiders op de her-

Troost je, troost je, Mijn volk: midrasj over 40 : 1
Troost je, troost je, Mijn volk, spreekt jullie God, spreek tot het hart van Jerusalem en roep haar toe dat voltooid is haar diensttijd, dat haar ongerechtigheid verzoend is, dat dubbel uit Zijn hand ze ontvangt voor al haar zonden.
'Zei de Heilige Hij zij gezegend: Wie moet er worden getroost? Als iemands vrouw is gestorven, moet niet haar man worden getroost? En is Tsion niet als gestorven, zoals er staat (Klaagl. 3 : 6): *Hij heeft mij gezet in duistere plaatsen, als zij die allang gestorven zijn:* Moeten ze Mij niet troosten?! Dus eigenlijk had er moeten staan: Troost *Mij*, troost *Mij*, Mijn volk!
Als iemands huis is verbrand, wie troost men? Het huis? Of de eigenaar? Zo ook de Heilige Hij zij gezegend, want er is gezegd (2Kon. 25 : 9): *en hij verbrandde het huis van de Eeuwige.*
Een herder in wiens kudde een leeuw komt en de schapen verscheurt. Wie troost men? Toch de eigenaar van de kudde? Zo zegt Jeremia (50 : 6): *Verloren kleinvee was Mijn volk.* Maar desondanks, zei Hij tot de profeten: Ga en verzoen de gemeenschap van Israel. Meteen gingen de profeten naar haar toe. Maar zij zei (Job 21 : 34): *Waarom komen jullie met ijdele troost? Van al jullie antwoorden rest alleen het bedrog.* Tot dusver tuiten mijn oren van de verwijten, en nu komen jullie me ineens troosten?!
Hosjea kwam om haar te troosten. Hij zei haar: De Heilige Hij zij gezegend heeft me gezonden om je te troosten. Ze antwoordde: Wat heb je te bieden? Hij zei (Hosj. 14 : 6): *Als de dauw zal ik voor Israel zijn, bloeien zal je als de lelie.* Zij antwoordde: Gisteren zei je me (Hosj. 9 : 16): *Geslagen is Efrajiem, zijn wortel verdord, vruchten zullen ze niet maken.* En nu kom je me dit vertellen? Wat moet ik geloven? Het eerste of aan het laatste?
Joël kwam om haar te troosten. Hij zei: de Heilige Hij zij gezegend heeft me gezonden om je te troosten. Ze zei hem: Wat heb je te bieden? Hij zei (Joël 4 : 18): *Op die dag*

haalde waarschuwingen van Jesaja: *Wie* zal óns *nog kennis onderwijzen, wie wil jij laten begrijpen wat je gehoord hebt? Zijn we soms* onmondige *kinderen, zojuist gespeend, nog maar net aan de borst ontgroeid?*
In 10 zet de spot zich dan voort (of begint hij, wanneer we voor de eerdere verklaring kiezen), in een zin die in elke vertaling zijn kracht moet verliezen en die we daarom eerst in het Hebreeuws laten klinken: *ki tsav letsav, tsav letsav, kav lekav, kav lekav, ze'ier sjam, ze'ier sjam*. Dwz. zijn we soms peuters die je nog moet leren lezen en schrijven *door aanwijzing op aanwijzing, aanwijzing op aanwijzing, lijntje op lijntje, lijntje op lijntje, een klein stapje hier, een klein stapje daar?*
11 *Spreekt hij tot dit volk in een stamelende taal* (in kindertaal), *in een andere taal* (die we niet snappen)*?*
In 12 spreekt dan Jesjaja de leiders weer toe: *Dit is wat God gesproken heeft, dít is de rust: laat af van de vermoeiden* van de zwakken, onderdruk ze niet, *dát is de verademing. Maar ze wilden niet horen*. En niet alleen dat ze niet wilden horen, maar 13 *het woord van de Eeuwige wàs ze* als peutertaal, *als tsav letsav, tsav letsav, kav lekav, kav lekav, een klein stapje hier, een klein stapje daar, en daarom gaan ze voort* (in hun dronkenschap) *en struikelen achterwaarts, worden gebroken, verstrikt en gevangen* door de vijanden.
14 *Daarom, hoor het woord van de Eeuwige, o mensen van spot, mosjlé van dit volk dat in Jerusalem is*. 'Mosjlé' heeft een dubbele betekenis, die van 'heersers' en die van 'mensen die in gelijkenissen praten', in dit verband: 'mooipraters'. 15 *Hebben jullie niet gezegd: we hebben een verbond gesloten met de dood, met het dodenrijk* [Egypte] *hebben we een verdrag gesloten. De geesel die overspoelt* [Asjoer], *over ons zal hij niet komen, want wij hebben bedrog tot onze toevlucht gemaakt, in de leugen* [het vertrouwen op vreemde mogendheden] *hebben we ons verstopt.*
16 *Daarom, zo spreekt mijn Heer God: Zie Ik vestig in Tsion een steen, een toetssteen, een kostelijke hoeksteen vast gevestigd*. Hoezo 'daarom'? Malbiem begrijpt: omdat Jehoeda de tien stammen in hun hoogmoed volgt, en een verbond gesloten heeft met het dodenrijk, daarom zal *de geesel die overspoelt* (Sancheriv) niet uitblijven. Maar de Eeuwige begint het huis van Jehoeda al opnieuw te bouwen. Hij begint met het leggen van een hoeksteen in de figuur van de rechtvaardige koning Chizkiahoe. *En wie vertrouwt zal niets verhaasten willen*. Een toespeling op de spotters uit 5 : 19. Want wie dit alles beseft en daarop vertrouwt, weet dat de opbouw niet in één keer komen zal. Vandaar 17*: Ik zal recht als een meetsnoer aanleggen, en gerechtigheid als een paslood en dan zal de hagel de toevlucht van de leugen* [Egypte] *wegvagen en water de schuilplaats overspoelen,* dwz. dan zal er niets meer zichtbaar blijven van dat geloof in de trouweloze politiek die Jehoeda tot dusver tot zijn hoeksteen heeft gemaakt. 18 *Uitgewist wordt jullie verbond met de dood, jullie verdrag met het dodenrijk zal geen stand houden. Wanneer de overspoelende geesel* [Sancheriv] *komt zullen jullie hem tot een vertrapping zijn*. 19 *Steeds wanneer hij doortrekt neemt hij jullie weg, en hij trekt door, ochtend op ochtend, bij dag en bij nacht. Slechts gruwen is er om al wat er gehoord wordt*. Dit kan slaan op de steden van Jehoeda, die één voor één in handen van Sancheriv vallen (2Kon. 18 : 13), en waarvan de berichten elke dag in Jerusalem binnenkomen. 20 *Want tekort is het bed om zich op uit te spreiden, te smal het laken waarmee men zich bedekken wil*. De spotters en de heersers die in gelijkenissen spreken (zie 14) geeft de profeet nu een gelijkenis terug: Ze zoeken niet

zal het gebeuren: regensap druppen de bergen. Zij antwoordde: Gisteren zei je me (1 : 5): *Waak op bedronkenen en ween (-) om het sap dat van jullie mond is afgesneden*. En nu spreek je zo? Wat moet ik geloven, het eerste of het laatste?
Amos kwam om haar te troosten. Hij zei haar: De Heilige Hij zij gezegend heeft me gezonden om je te troosten. Ze zei hem: Wat heb je te bieden? Hij antwoordde haar (Amos 9 : 11): *Op die dag zal Ik de vervallen hut van David weer oprichten, ik zal haar bressen omheinen, haar puin weer herstellen, Ik bouw haar als in de dagen van het begin*. Ze zei hem: Gisteren zei je me (5 : 2): *Gevallen is ze en niet zal ze weer opstaan, de maagd Israel, verdreven is ze van haar aarde, geen die haar doet opstaan*. En nu kom je me dit vertellen? Wat moet ik geloven? Het eerste of het laatste?' [*Alle overige van de twaalf 'kleine' profeten die Israel komen troosten vergaat het evenzo. Alleen Jona en Ovadja ontbreken. Kunt u bedenken waarom?*] Daarop gingen alle profeten naar de Heilige Hij zij gezegend en zeiden Hem: Heer der wereld, Jerusalem wil niet worden getroost, zoals er staat (Jesj. 54 : 11): *Gebogene, door onweer voortgedrevene, nooit getroost*. Antwoordde hun de Heilige Hij zij gezegend: Ik en jullie zullen samen gaan en we zúllen haar troosten' (Jalkoet Sjim'oni 443).

In het eerste deel van de midrasj zegt God dat eigenlijk *Hij* het is die getroost moet worden. Israel is Zijn geliefde, de Tempel is Zijn Tempel en het volk is Zijn volk. En waaróm is Israel als het ware gestorven, waaróm is de Tempel verwoest en waaróm zijn Zijn schapen verslonden? Toch door hun eigen falen! In het tweede deel stelt Israel zich zelfbewust op als iemand die zich verongelijkt voelt en allerminst als een wanhopige. De midrasj speelt daarmee in op de woorden van 40 : 1, die suggereren dat Israel overreed moet worden: *Spreekt tot het hart, roep haar toe*.

de waarachtige rust, die de Eeuwige belooft wanneer ze hun vertrouwen stellen op Hem en Zijn geboden volgen (vgl. 12!). Ze zoeken verlichting van hun angst bij anderen. Maar dat bed is altijd te klein, en het laken altijd te kort! 21 *Want als bij de berg Peratsiem staat de Eeuwige op* zoals toen Hij bij Ba'al Peratsiem de Filistijnen vernietigde (2Sam. 5 : 20), *zoals in het dal van Giv'on woedt Hij om Zijn daad te doen* (vgl. Joz. 10 : 10-11), nl. om het leger van Sancheriv te slaan, *– hoe vreemd Zijn werk! – om Zijn werk te bewerken – hoe onbekend!* Abravanel leest 21 anders: Toen heeft Hij zich met Israel op de vijand gewroken. Maar nu wreekt Hij zich met de vijand op Israel! Dat verklaart dan de woorden *hoe vreemd Zijn werk,* enz. 22 *En nu dus: spot niet langer, anders versterken zich nog jullie boeien! Want een verdelging, vast besloten, heb ik van mijn Heer de Eeuwige van de heirscharen gehoord, over heel de aarde.*

Maar zoals steeds bij Jesjaja volgen nu weer woorden van belofte, in de vorm van een gelijkenis: 23 *Luister, hoor mijn stem, merk op, hoor mijn rede:* 24 *Ploegt de ploeger heel de dag om te zaaien, opent en egt hij* heel de dag door? Dwz. is dat het enige wat hij doet? Als hij dat zou doen en maar door en door blijft omwoelen en ploegen, dan komt hij niet tot zaaien, laat staan tot oogsten. En zo de Eeuwige: als Hij Israel met wrede beproeving zou blijven tuchtigen, dan zou Hij Zijn doel niet bereiken, dan zou het zaad van de waarheid niet in de voren van hun hart worden gezaaid. 25 *Is het niet zo, dat als hij* [de landman] *haar oppervlak geëffend heeft, hij er dille op uitspreidt, komijn erop uitstrooit, tarwe in een rij zet, gerst op een afgebakend stuk, en spelt als de begrenzing ervan?* 26 *Tot het juiste voedt Hij hem op, onderwijst hem zijn God.* Zo moet 26 in zijn context wel begrepen worden. Maar dezelfde woorden betekenen ook *tot recht tuchtigt Hij hem, onderwijst hem zijn God* en daarmee wordt duidelijk wat er met de gelijkenis gezegd wil worden: alleen door Israel in het recht te tuchtigen onderwijst God hem de juiste weg. Maar de landbouwer leert ook 27: *De dille dorst hij niet met de eg, niet met een wagenwiel wordt de komijn gerold; dille wordt geklopt met een stok, komijn met een staf.* Het zaad wordt gewonnen met middelen die toegesneden zijn op de aard van het gewas. Zo wordt ook Israel niet getuchtigd met kwellingen waartegen het niet bestand is. 28 *Wordt* bij het dorsen *broodkoren soms fijn gestampt? Niet eeuwig dorst en dorst men er toch op los? Men laat het toch niet door zijn wagenwielen of paarden fijn stampen?* 29 *Ook dit is van de Eeuwige der heirscharen uitgegaan, wonderbaarlijk is Hij van raad, groot van redding.* De Eeuwige zal tuchtigen, maar Hij zal zo tuchtigen dat Jehoeda bestaan blijft. Het zal getuchtigd worden door Sancheriv, maar daarna van hem worden bevrijd, zoals het ook van de volgende tuchtiging (de Babylonische ballingschap) zal worden verlost. Het zal worden geploegd, geëgd en gedorst, maar terwille van *het zaad van heiligheid* (6 : 13).

Aldus het begin van de profetie die in de volgende hoofdstukken (tot en met 31) wordt voortgezet en uitmondt in de belofte van de uiteindelijke overwinning op Sancheriv.

Jesjaja's spot met de afgoden

Vooral in de hoofdstukken 40-46 stort Jesjaja bijtende spot over de afgodendienaars uit. Leest u daartoe 40 : 19-20; 41 : 6-7; 44 : 10-20 en 46 : 6-7. Tegenover Hem *die met Zijn vuist de wateren heeft gemeten, van de hemelen met de pink de maat genomen, met de drieling* (een vaatje met geringe inhoud) *het stof der aarde gevat, de bergen met een waag gewogen, de heuvels in een weegschaal* (40 : 12); tegenover Hem die zegt: *Bergen zullen wijken en heuvels wankelen, alleen Mijn goedertierenheid zal niet van je wijken en het verbond van Mijn vrede zal niet wankelen* (54 : 10) – tegenover deze Almachtige Schepper gieten en hakken de afgodendienaars met de tong tussen de tanden uit metaal en hout *een beeld dat niet wankelt* (40 : 20) en *zetten het vast met spijkers, opdat het niet wankelt* (41 : 7), alsof ze de onzinnigheid van hun inspanningen zelf beseffen. De spot vindt zijn hoogtepunt in 44 : 10-20: De afgodendienaar plant een boom, maar het is Gods regen die hem groot maakt. De helft ervan verbrandt hij in het vuur; *bij de andere helft eet hij vlees, braadt hij een gebraad en hij wordt verzadigd* [van de gaven Gods!] *en hij warmt er zich bij en zegt: Hè, ik ben warm geworden, ik heb het vuur gezien. Uit van wat er overblijft* [!] *maakt hij zich een god, tot zijn gesneden beeld. Hij knielt er voor neer, buigt zich en aanbidt het en zegt: Red me, want je bent mijn god.*

De afgodendienaars torsen hun goden zelf: *Ze nemen hem op de schouder, dragen hem en zetten hem op zijn plaats; daar staat hij, hij wijkt niet van zijn plaats. Maar wordt er tot hem geroepen dan antwoordt hij niet, hij verlost hen niet uit hun benauwdheid…* (46 : 7). De God van Israel draagt daarentegen degenen die Hem dienen: *Hoor naar Mij, huis van Ja'akov (-) die door Mij gedragen bent van de buik af, opgenomen van de baarmoeder af, tot de ouderdom ben Ik dezelfde, tot in de grijsheid laad Ik het op Me, Ikzelf heb het gemaakt, Ikzelf zal het verder dragen, Ikzelf laad het op me en doe ontkomen* (46 : 3-4).

אותיות פורחות

Omhoogvliedende letters

Een bladzijde overdenking

Toen Abram kwam, werden zegeningen naar de wereld gestuiurd (Gen. 12 : 2). Toen Jitschak kwam, leerde hij de wereld dat er een rechter is die recht doet. Toen Ja'akov kwam verwierf hij erbarmen voor de wereld en vervolmaakte hij het radikale vertrouwen in de Eeuwige (Zohar I, 87b).

'Vrede voor allen die van kwade wil zijn, opdat elke wraak, elke roep om vergelding een einde vindt. De euveldaden gaan elke maat te buiten, liggen buiten het menselijk begrijpen. Te vele martelaren zijn er.
Daarom, Heer, leg ons lijden niet op de weegschaal der gerechtigheid, en reken dit lijden niet de beulen aan, opdat ze niet tot een vreselijke rekenschap geroepen worden. Vergeld op een andere wijze. Schrijf de beulen, de verraders, alle slechte mensen, heel de moed, heel de zielekracht van de anderen toe; hun deemoed, hun waardigheid, hun ononderbroken stille lijden, hun onwrikbare hoop, hun glimlach die de tranen droogt, hun geplaagde harten die sterk zijn gebleven en vol vertrouwen in het aangezicht van de dood, en ook in de dood zelf, ja, ook in de uren van de laatste zwakheid.
Laat dit alles gelden, Heer, als vergelding voor de zonden, als losgeld, omwille van de zege der waarheid.
Schrijf het goede en niet het kwade in Uw boek. Laat ons in de gedachten van onze weerstrevers niet als offers, niet als verschrikking, niet als angst en siddering achter blijven, maar als helpers in hun pogen de razernij van hun misdadige hartstochten te doden. Alleen dit verwacht men van hen.
Wanneer alles ten einde is gekomen, moge het ons dan zijn gegeven als mensen onder mensen te wonen, zodat de vrede terugkeert op onze gekwelde aarde - voor alle mensen van goede wil, en ook voor alle anderen.'
(Gebed van een Russische Jood, in F.Ph. Ingold & I. Rakusa (ed.), *Gedichte an Gott sind Gebete. Gott in der neuesten sowjetische Poesie*. Zürich, 1972)

לשבוח גלות	vergeten is ballingschap
לזבור גאולה	herinneren verlossing
(בש"ט)	(Ba'al Sjem Tov)

Jerusalem – Ari'el

29 : 1 *Wee Ari'el, Ari'el, burcht waar David legerde! Voeg jaar aan jaar, laat de feesten hun cyclus volbrengen. Bedrukken zal Ik Ari'el, jammer, jammerklacht zal er zijn, en ze zal Mij als een Ari'el zijn.*
In dit hoofdstuk wordt Jerusalem, dat zich een veilige vesting waant, de naderende dreiging aangezegd. Vermoedelijk sprak de profeet deze dreiging uit toen Jerusalem in het jaar 701 door Sancheriv werd belegerd en ternauwernood aan de ondergang ontkwam. De eens zo glorieuze overwinning van David op de Jevoesieten-stad (*de veste waar David zich legerde*) dreigt ongedaan gemaakt te worden. Zoals eens de Jevoesieten, door hoogmoed verblind, zich veilig waanden (2Sam. 5 : 6-9), zo verdwaasd onderschat het volk van Jehoeda nu de ernst van de situatie.
Waarom noemt de profeet Jerusalem 'Ari'el'? Het woord betekent 'leeuw Gods' of 'machtige leeuw'. Een toespeling op Jerusalems onoverwinnelijke kracht? Of is het een bedekte toespeling op de *har el*, de 'berg Gods', waaraan de stad haar heiligheid dankt? Zin 8 doet het vermoeden. Nu is de heiligheid van een plaats geen garantie voor veiligheid. Heiligheid is een opdracht. Ibn Ezra denkt bij *ari'el* aan de betekenis die het woord bij Jechezkel heeft, waar de naam

---

Ik geloof in de zon, ook wanneer hij niet schijnt,
Ik geloof in liefde, ook wanneer ik haar niet voel,
ik geloof in God, ook wanneer Hij zwijgt.

Inscriptie in een Keulse kelder, waar Joden zich verborgen voor de Nazi's. Uit Kolitz.

---

staat voor de vuurhaard op het altaar. In de woorden *ze zal mij tot een Ari'el zijn* leest hij een bijtende ironie: Jerusalem zal worden tot een offerplaats waar haar inwoners geslacht zullen worden. Anderen komen tot een uitleg, meer in overeenstemming met het positieve slot van het hoofdstuk: Jerusalem zal door alle verdrukking heen opnieuw een heilige plaats zijn.
Hoe meerzinnig de vaak mysterieuze woorden van Jesjaja zijn, zien we in het commentaar van Alsjeich. Hij leest in dezelfde woorden een verzuchting van God, die als het ware zegt: och, mocht de stad Mij als een Ari'el, als een berg Gods (een *har el*) zijn, dwz. als een vaste plaats voor Mijn Inwoning. Maar Ik ben met Mijn volk in ballingschap gegaan, opdat het niet volledig vernietigd zou worden. De herhaling *gejammer, jammerklacht zal er zijn* laat hij slaan op de verschillende ballingschappen, waarin God Zijn volk vergezelde.
Het begin van 3: *Ik zal als een ringmuur* [letterlijk: 'bol'] *om je legeren* is volgens Alsjeich niet een dreigende voorspelling, maar beschrijft hoe God in de ballingschappen Zijn volk juist altijd beschermd heeft. God sprak als het ware: Zoals een bol van de ene plek naar de andere rolt, zo heb Ik Mij overal rond je gelegerd. Deze verklaring kan de dreigende toon van het hoofdstuk echter niet wegnemen. Vanuit het perspectief van de profeet staan Jehoeda nog verschrikkingen te wachten. De bewoners van Jerusalem zullen als doden

Jesj. 53 in de disputaties
Op Jesj. 52 : 12-53 : 12 gaat Ramban uitvoeriger in dan op elke andere profetische passage. De verklaring daarvoor ligt in de disputatie met de Christelijke theologen, waartoe hij in 1263 werd gedwongen. In de Middeleeuwen konden beroemde rabbijnen namelijk worden opgeroepen hun overtuiging in het openbaar tegenover Christelijke theologen te verdedigen. Het initiatief daartoe ging gewoonlijk uit van joden die tot het Christendom waren overgegaan. De Christelijke overtuiging stond in de disputaties nooit ter discussie: 'die staat vast en kan geen onderwerp van debat zijn', zo heette het in de disputatie van Barcelona (1263). De disputatie van Parijs (1240), waartoe de rabbijnen Jechiël van Parijs en Jitschak van Coucy werden opgeroepen, had de vorm van een rechtsgeding, waarbij de Joodse geleerden zich als verdachten hadden te verdedigen tegen zogenaamde antichristelijke uitspraken in de Talmoed. De disputatie eindigde met de openbare verbranding van de verbeurdverklaarde Talmoeds.
In de disputatie van Barcelona was het Ramban die zich vier dagen lang ten overstaan van Christelijke theologen, in het bijzijn van de koning van Aragon en zijn hofhouding, te verdedigen had tegen de afvallige Jood Pablo Christiani. Ramban kreeg het recht zich vrijelijk te mogen uiten. Eén van de onderwerpen was de messianiteit van Jezus. Pablo zei uit Talmoed en Midrasj te zullen bewijzen dat de masjiach al gekomen was. In de loop van deze disputatie kwam 'de knecht van de Eeuwige' uiteraard uitvoerig aan de orde en met name Jesjaja 5 : 12-53, die naar de Christelijke visie betrekking had op Jezus. Op de vraag van Pablo Christiani: 'Gelooft u dat deze passage over de Masjiach gaat?' antwoordde Ramban: 'Naar de juiste betekenis gaat deze passage over niet anders dan over het volk Israel in zijn totaliteit. Want zo noemen de profeten het volk: *Israel Mijn knecht* (Jesj. 41 : 8) en *Ja'akov Mijn knecht* (44 : 1).'

vanuit het stof spreken, met gesmoorde stemmen en piepend van angst (5). De massale dreiging zal echter plotseling verdwijnen, als stuivend zand en kaf (6). Het gericht over Jerusalems vijanden zal niet door mensen, maar door God voltrokken worden: *door donder, door aardbeving, met groot geraas* [letterlijk: *met een grote stem*], *stormen, windhozen en vlammen van verterend vuur* (6). Een enkele verklaarder wijst op de tegenstelling met de geschiedenis van Eliyahoe, aan wie God Zich juist *niet* toonde in storm, aardbeving en vuur, maar in een zacht ruisend briesje (1Kon. 19). Was de nood ditmaal hoger? Was Gods Naam door Asjoer tezeer geschonden? Voorzienigheid onttrekt zich aan menselijke berekening en het antwoord kennen we niet. De dreigende woorden gaan echter ook nu weer gepaard met troost: als een nachtmerrie zal de dreiging verdwijnen. De vijand zal zijn als iemand die droomt rijk te zijn en in armoe wakker wordt. Ontnuchterd en onverzadigd zal hij huiswaarts keren (8).

9-10 *Aarzel en sta verbaasd, verblind je en wees blind.* Malbiem ziet hierin een letterlijke beschrijving van wat er gebeurde toen Sancheriv de belegering van Jerusalem zo plotseling moest afbreken (2Kon. 19 : 35). Als ontwaakt uit een vreselijke droom waren de bewoners van Jerusalem 's ochtends getuige van de aftocht van hun belegeraars. Eerst aarzelden ze het vijandelijke kamp te betreden. Vervolgens knepen ze uit ongeloof hun ogen nog eens toe, maar moesten toen in uitzinnige vreugde vaststellen dat de vijand inderdaad was gevlucht en verslagen. Ibn Ezra proeft in de woorden een vernietigend oordeel over de geest van verdwazing en over het onvermogen van het volk om iets van de profetische boodschap te begrijpen. In 11-12 scherpt de profeet zijn woorden aan met een veelzeggende beeldspraak. Het volk is als een analfabeet en niet in staat de betekenis van Jesjaja's woorden te verstaan.

Opvallend is dat God Zelf het volk in een diepe slaap gedompeld heeft, en de profeten met onwetendheid omhult. Heeft Hij de profetische boodschap verzegeld om de weg tot omkeer af te sluiten (vgl. ook p. 109)? Of houdt Hij de zekerheid van de uiteindelijke bevrijding juist verborgen om het volk tot omkeer te bewegen? Die zekerheid zou mensen immers van de omkeer doen afzien.

Het vervolg maakt duidelijk waaróm het de gemeenschap aan inzicht ontbreekt: *Omdat dit volk nadert met zijn mond en Mij met zijn lippen eert; maar het hart is ver van Mij verwijderd, zodat de huiver voor Mij een door mensen aangeleerd gebod is* (13). Het volk bidt trouw met de lippen, maar niet met het hart. Het belijdt trouw in woorden en niet in daden en zonder *kavana* (aandacht), zonder de intentie Gods geboden uit liefde te volgen. Zoals David zegt (Ps. 111 : 10): *De huiver voor de Eeuwige is het begin van wijsheid.* Wie niet handelt naar wat hij belijdt, blijft verstoken van de geest van heiligheid en van inzicht in Gods wegen. Wie zich voor God afsluit, moet niet denken dat ook God niets van hem weet (15) en dat zijn Maker hem niet volledig zou kennen (16).

Maar zoals we al zeiden: in het verlengde van de dreigende vermaning ligt altijd de profetische belofte (17-24). In de verdrukking ontstaat omkeer, en met de omkeer nadert de verlossing: *Is het niet nog een korte tijd dat Levanon tot een gaarde worden zal, en de gaarde zal worden beschouwd als een woud?* (MvL)

Pablo wierp tegen: 'Maar uit de woorden van jullie wijzen lees ik dat het hier over de masjiach gaat' (Pablo doelt hier op Jalkoet Sjim'oni 475). Waarop Ramban antwoordde: 'Dat is waar, en ik aanvaard deze midrasj zo u wilt, ofschoon de midrasj niet bindend is, omdat hij een duidelijk bewijs is dat uw Jezus niet de masjiach was. Want bij Jesjaja 53 : 10 staat nergens dat hij aan zijn vijanden werd overgeleverd en aan het hout geslagen; wel dat *hij zaad zal zien, zijn dagen zal verlengen en dat de wil van de Eeuwige voorspoedig zijn zal in zijn hand.*'

Onbevreesd wees Ramban op het oorlogszuchtige karakter van de wereld na de komst van Jezus, en op het feit dat oorlog onlosmakelijk met de feodale maatschappij verbonden was: 'Hoe zwaar zou het voor u zijn, mijn heer de koning, en voor uw ridders hier, wanneer oorlog niet langer zou worden onderwezen'...

Na afloop van het debat dat vier dagen duurde, liet de koning hem met grote eer gaan: Ramban had de joodse visie met ere verdedigd. Pablo Christiani en de Dominicaner monniken hielden echter vol dat zij de grootste onder de Spaanse rabbijnen hadden overwonnen.

Ramban stelde daarop zijn argumenten nog eens op schrift in een boek dat bekend werd onder de naam *Vikoach haRamban* ('De disputatie van Ramban'). Van dit geschrift stuurde hij kopieën naar tal van Joodse gemeenschappen. Hij ging daarin nog verder in op Jesj. 52-53. Alle argumenten die zijn tegenstanders in het openbaar 'niet hadden willen horen', zouden ze nu voor zichzelf kunnen lezen. Het boek werd een grote steun voor de Joodse gemeenschap.

Ramban werd echter door de inquisitie vervolgd en gedwongen Spanje te verlaten. In 1267 vestigde hij zich in het land Israel. De disputatie van Ramban bracht de Kerk tot het samenstellen van een boek vol verdraaide en vervalste citaten uit Talmoed en Midrasj.

De 'knecht van de Eeuwige' en de wending in Jesjaja's profetieën

In vrijwel geen tijdsbestek uit de periode der profeten heeft Israel in zo korte tijd zoveel ingrijpende gebeurtenissen doorstaan als in de periode die de eerste helft het boek Jesjaja bestrijkt. In de dagen van Achaz trokken het noordrijk Israel en Aram tegen Jehoeda ten oorlog. Nadat Jehoeda daaraan ontkwam volgden de ondergang van het noordrijk en de verbanning van de tien stammen.
In plaats van Achaz, die geen acht sloeg op de woorden van de profeet, kwam (na een korte tussenperiode van Jotam) de stralende figuur van Chizkiahoe op de troon van David. Jesjaja zag in hem de belichaming van de messiaanse hoop.
In zijn profetie noemt hij hem *de raadsman van de machtige God* (9 : 5). Chizkia deed de Tora weer heersen van Dan tot Be'er Sjèva. Hij vernietigde de dienst aan vreemde goden; de Tempel maakte hij opnieuw tot het centrum dat heel Israel verenigde en de overgeblevenen van de tien stammen bracht hij weer onder het gezag van Jerusalem (2Kron. 30 : 5-9).
Maar dan volgt de bittere teleurstelling: Jesjaja beseft dat Chizkia zijn bestemming niet doorziet als deze na de wonderbaarlijke verlossing van Asjoer (2Kon. 21 : 35f) zijn hand reikt aan de opkomende mogendheid Bavel en zich daarmee verstrikt in een heilloze politiek. Jesjaja voorziet al de ondergang van het huis van Chizkiahoe (39 : 1-8).
Nu hij de messiaanse verwachting die verbonden was met de persoonlijkheid van Chizkiahoe in rook ziet opgaan, breekt door de pijn van zijn hart een nieuw en dieper inzicht in de betekenis van de masjiach door. In het centrum van zijn toekomstverwachting staat daarna niet meer de masjiach in de figuur van een koning uit het huis van David, maar de 'knecht van de Eeuwige'. En daarin wordt nu heel het volk betrokken..
De filosoof Jechezkel Herman Cohen beschrijft de ommekeer in Jesjaja's profetieën aldus: 'We zien een ontwikkeling in het begrip "masjiach", van het "rijsje uit de tronk van Jisjai" (11 : 1), naar de "knecht van de Eeuwige", en van de koning Masjiach naar het volk als masjiach' (geciteerd bij Jacobson, *Chazon baMikra,* II, p. 66).
Jesjaja markeert deze doorbraak door in de hoofdstukken 36-39 vrijwel woordelijk de historische toedracht uit 2Kon. 18-21 op te nemen, die tot deze doorbraak geleid heeft.

Wat houdt de term 'knecht van de Eeuwige' in? Het begrip heeft diepe wortels in Tenach: De Eeuwige bevrijdt Israel uit de knechtschap van Farao, en gaat een verbond aan met het volk om Hèm tot knecht te zijn. Maar niet alleen het volk Israel is van dat moment af de knecht van de Eeuwige. Ook al diegenen in het volk die voor dit knechtschap voorbeeldig zijn kunnen zo worden genoemd: Awraham, Ja'akov, Mosjè, David. Bij Jesjaja krijgt het begrip nu messiaanse, dwz. op de toekomst gerichte trekken: ieder die in de geschiedenis van het volk reddend optreedt kan nu 'masjiach' worden genoemd. Zelfs de niet Joodse Koresj kan zo worden aangeduid (45 : 1).
Wat zit er achter die verdieping van de koning als masjiach naar het volk als masjiach? Zeker de wanhoop om een koning die niet de verlossing bracht en geen masjiach worden kon. Zeker ook het besef dat het volk het in de Babylonische ballingschap zonder koning zou moeten stellen, en als gemeenschap zelf de verantwoordelijkheid voor zijn lot zou moeten dragen. En niet alleen zonder koning, maar ook zonder Jerusalem en zonder de Tempel, het centrum van Tora en eredienst. Jesjaja voorziet het leed dat het verweesde volk zal moeten dragen. En met het volk vraagt hij zich af: waarom al dit leed? Zijn antwoord ligt in een kleine, maar fundamentele herformulering van de vraag. We moeten niet vragen 'waarom?' maar 'waartoe?' En dat leidt tot een tweede doorbraak in zijn profetieën.
Tot dusver lag het accent op het 'waarom' van het leed. In het algemeen plachten de profeten dit te begrijpen als het gevolg van het verzaken van Gods geboden. Zo ook bij Jesjaja: *Ze wilden in Zijn weg niet gaan en luisterden niet naar zijn Tora* (42 : 24 en in die geest op tal van plaatsen). Ook dit 'waarom?' behelst natuurlijk een 'waartoe': God tuchtigt het volk om het tot omkeer te brengen, om het te reinigen tot heiligheid (vgl. 6 : 13). Jesjaja heeft echter een nog dieper 'waartoe?' op het oog: Israel lijdt dit leed niet alleen omwille van de eigen reiniging tot heiligheid, maar ook omwille van de volken die het vervolgen. Israel is, in de woorden van Jehoeda haLevi (*Koezari* II, 44) het hart dat de nood van de wereld lijdt. De Tora leerde het de eigen nood te duiden als het gevolg van het verzaken van de opdracht het beeld en de gelijkenis Gods op aarde zichtbaar te maken. Zijn profeten confronteren het voortdurend met de relatie tussen het aardse handelen en de hemel. Bij alles wat het volk overkomt zoeken ze de oorzaak van het leed in het handelen van individu en gemeenschap, en

leren ze het volk menselijk falen te ervaren als het leed Gods om een wereld die niet de Zijne wil worden. De profeten en de rechtvaardigen leren het volk dit leed Gods ook te voelen in de overtredingen van de volken die zijn ondergang zoeken. En het leed dat het door de volken wordt berokkend draagt het in het besef ook zelf zondaar te zijn: *Onder de overtreders werd hij geteld, maar toch was hij het die de zonden van velen droeg; terwille de overtreders liet hij zich treffen* (53 : 12). Het is deze gevoeligheid voor het leed Gods die maakt dat Israel zich zondig voelt waar de andere volken dat niet voelen. In die zin draagt het *de zonden van velen* (53 : 12). En pas wanneer ook de andere volken deze gevoeligheid leren kan de wereld worden verlost. Het is deze gevoeligheid voor het leed Gods om het falen der mensen, die Israel moet maken tot *een licht voor de volken* (49 : 6-7). Eens zullen de volken beseffen: *Om onze overtredingen is hij doorboord, om onze ongerechtigheden verbrijzeld* (53 : 5). Eens zullen ook zij zich onderwerpen aan de geboden Gods die waarachtige menselijkheid garanderen: *vele volken zullen heengaan en zeggen: Kom, laat ons opgaan naar de berg van de Eeuwige* [Tsion], *tot het huis van de God van Ja'akov, opdat Hij ons Zijn wegen leert en wij wandelen in Zijn paden* (2 : 3). Hier ligt dat diepere 'waartoe' dat in de profetieën van Jesjaja doorbreekt: het is de bestemming van Israel om de wereld deze gevoeligheid door zijn voorbeeld te onderwijzen. En wat is dit voorbeeld? De aanvaarding van het leed als het leed Gods om het menselijk tekort: *als een lam werd hij ter slachting geleid, als een schaap dat voor zijn scheerders verstomt, opende hij niet zijn mond* (53 : 7). Dit is geen passieve aanvaarding: de identificatie met het leed Gods is de voorwaarde en tevens de diepste motivatie voor een ommekeer die kan leiden tot herstel van de wereld.

Maar tegelijkertijd neemt Israel geen afstand van de volken. Het weet zich 'onder de overtreders geteld' (53 : 12). En alleen wie zich vereenzelvigt, zowel met het leed Gods als met de zondaars die het veroorzaken, kan de wereld terugvoeren van de weg die naar de ondergang leidt. In haar boek *Kol Jisrael areviem zè la zè* (1973; duitse vertaling *Solidarität mit den Leidenden im Judentum*, 1978), laat Rachel Rosenzweig zien hoe dit inzicht na de verwoesting van de eerste Tempel meer en meer tot het bewustzijn doordringt. Maar ook hoe het van het begin af kenmerkend geweest is voor de gezondenen van Israel, van Awraham af. Nemen we als voorbeeld de overtreding van het gouden kalf. God wil het volk vernietigen en alleen met Mosjè verder gaan (Ex. 32 : 10). Mosjè weigert. Hij zegt tot God: wanneer U hun zonden niet vergeven wilt, *wis dan ook mij uit Uw boek dat Ge geschreven hebt* (32 : 32). En in 34 : 9 bidt hij: *Wanneer ik dan genade mag hebben gevonden in Uw ogen, o mijn Heer, laat dan toch mijn Heer gaan in ons midden! Want inderdaad, het is een hardnekkig volk – vergeef daarom onze* [onze!] *overtredingen, onze* [onze!] *zonden.* Mosjè vereenzelvigt zich met het zondige volk, rekent zich met hen tot de overtreders, draagt de zonden en het lijden van het volk mee.

Het grote voorbeeld is God zelf. God gaat met het volk mee de ballingschap in. Hij vereenzelvigt Zich met het volk en draagt het leed van het volk mee. Zoals Hij na de uitdrijving uit de Tuin van Eden met de mensheid mee de lange weg van het leren inging die 'geschiedenis' heet.

Deze solidariteit van de individuele 'knecht van de Eeuwige', zoals Mosjè en de gezondenen na hem, breidt zich bij Jesjaja uit tot de solidariteit van Israel als 'knecht van de Eeuwige' met de volken. Zoals Mosjè zich vereenzelvigde met zijn volk en sprak van 'onze zonden', zo vereenzelvigt Israel zich nu met de volken, weet het zich *met de overtreders geteld en laat het zich voor de overtreders treffen.* En waartoe? Om ze door zijn voorbeeld te leren dat alleen door het leed van het lange leerproces op zich te nemen, alleen door zich medeschuldig en medeverantwoordelijk te stellen, de wereld tot verlossing komen kan.

Wanneer het volk Israel zich dit niet bewust is, roept Jesjaja het op tot dit inzicht te ontwaken en het zich bewust te wórden: *Waak op, waak op, trek je sterkte aan, o Tsion* (52 : 1). Jesjaja spreekt niet alleen tót het volk, maar ook námens het volk dat hij vertegenwoordigt. Ook hij is een 'knecht van de Eeuwige', die niet alleen de zonden van het volk meedraagt en meelijdt, maar ook hun hardnekkigheid en tegenkanting te verduren heeft: *Geopend heeft mijn Heer mij het oor, en ik heb me niet verzet, ben niet naar achteren geweken; die me slaan heb ik mijn rug gegeven, die mij de haren uittrekken mijn beide wangen, mijn aangezicht heb ik niet verborgen voor schimping en spuwing* (50 : 6).

Vanuit dit alles kunnen we nu begrijpen waarom de verklaarders de 'knecht van de Eeuwige' uit Jesj. 52 : 13-53 : 12 zo verschillend kunnen duiden. Er zijn er die hem vereenzelvigen met het volk Israel, anderen met de Masjiach, weer anderen met Jesjaja, met de profeten in het algemeen, of met de rechtvaardigen, kortom met allen die het volk vertegenwoordigen en het willen brengen tot inzicht in zijn bestemming.

Hij droeg de zonde van velen

De zo geladen passage over de 'knecht van de Eeuwige' in 52 : 13-53 : 12 geven we hieronder weer met tussen haakjes de verklaring van Rabbi Menasjè ben Jisrael (1604-1657). Voor 53 : 10-11 voegden we nog de verklaring toe van Ramban. We besluiten met enkele regels commentaar van Henri Friedländer.

52 : 13 *Welnu, Mijn knecht* (Israel) *zal het begrijpen: hij zal verhoogd, verheven, zeer hoog worden* (nl. wanneer de verlossing aanbreekt).
14 *Zoals vele* (van de volken in het verleden) *zich over jou* (Israel) *ontzet hebben* (en in de tijd van de ballingschap van Israel zeiden: waarlijk) *hoe onmenselijk verdorven is zijn aanblik, hoe anders zijn voorkomen dan de zonen van Adam,*
15 *zo zal hij* (dan, wanneer de verlossing aangebroken is) *vele volken verrassen.* (Zelfs) *koningen zullen hun mond over hem toehouden* (in verbazing, want) *wat hun nooit verteld was zullen ze zien, en wat ze niet hadden gehoord zullen ze begrijpen.*
53 : 1 *Wie zou hebben kunnen geloven wat we hebben gehoord* (zullen de volken zeggen die het zien), *op wie heeft de arm van de Eeuwige zich geopenbaard?!*
2 *Als een rijsje is hij voor Hem opgeschoten, als een wortel uit de dorre grond; geen voorkomen had hij, geen glans, dat we hem hadden willen aanzien, geen verschijning die we hadden kunnen begeren!*
3 *Door de mensen was hij versmaad, gemeden, een mens van smarten, vertrouwd met ziekte. Men verborg zijn gelaat voor hem, we achtten hem niet.*
4 *Waarlijk* (nu beseffen we) *dat het ónze ziekte was die hij droeg, óns lijden dat hij verduurde* (en dat wij zelf hadden moeten dragen en verduren); *en wij achtten hém gewond, geslagen door God en neergebogen!*
5 *Hij echter, werd doorboord door ónze overtredingen, verbrijzeld door ónze ongerechtigheden: de kastijding voor onze vrede was op hem; maar door zijn striemen werden wij gheeld.*
6 *Wij allen, als schapen waren we verdwaald, we wendden ons elk naar zijn eigen weg, maar hem liet de Eeuwige treffen voor de ongerechtigheid van ons allen.*
7 *Hij was verdrukt en liet zich pijnigen, maar hij opende niet zijn mond. Als een lam werd hij ter slachting gevoerd, als een schaap dat voor zijn scheerders verstomt, opende hij niet zijn mond.*
8 *Uit de gevangenschap en uit het gericht is hij* (nu) *genomen. Maar in zijn geslacht* (in de tijd van zijn verwerping), *wie had* (toen) *erover willen klagen, dat hij afgesneden was uit het land der levenden? Dat voor de misdaad van mijn volk* (zo zal ieder volk zeggen) *zij getroffen werden?*
9 *Men stelde zijn graf naast de overtreders, naast de rijke* (de onderdrukker) *in diens sterven* (hij onderging de kwellingen van de rijken), *hoewel hij nooit geweld begaan had en bedrog nooit in zijn mond was.*
10 *Maar de Eeuwige verlangde hem te verdrukken* (in naam van de Eeuwige verklaart de profeet nu waarom het volk dit alles overkwam), *maakte hem ziek* (om hem te reinigen; maar) *wanneer hij zijn ziel tot schuldoffer stelt zal hij zaad zien, zal hij zijn dagen verlengen en de wil van de Eeuwige zal voorspoedig zijn in zijn hand* (Ramban verklaart: wanneer hij zich schuldig en zondig acht en beseft dat hem dit alles overkomen is door zijn geringe verdienste, en wanneer hij het alles

Het verborgen licht

Tientallen malen gebruikt Jesjaja het beeld van het licht. Het ware licht is het licht van de eerste scheppingsdag, dat verduisterd werd door de overtredingen van de mensen, maar eens in de wereld zal doorbreken. Het proces van het doorbreken van dit licht heet 'geschiedenis'. Het is de taak van Israel om dit licht van Gods waarheid en gerechtigheid zichtbaar te maken en daarin te worden tot *een licht voor de volken* (46 : 6; 49 : 6). En dan *zullen de volken gaan tot jouw* [Israels] *licht* (60 : 3). Waar Gods licht niet gezien en gevolgd wordt, heerst het kwaad: *Wee hun die het kwade goed noemen en het goede kwaad* (5 : 20), *want dan zal het licht verduisterd worden* (5 : 30). Zo is de schepping aangelegd: het kwaad is het gevolg van het verduisteren van Gods licht: *Ik vorm het licht en schep de duisternis, Ik maak de vrede en schep het kwaad, buiten Mij is er niets* (45 : 6-7). Het werkwoord 'scheppen' (*bara*) slaat op de nog ongevormde oermaterie en in die zin op de 'duisternis', waarin nog niets te onderscheiden valt; het werkwoord 'vormen' (*jatsar*) op het ordenen van de oermaterie, op het onderscheiden van de daarin heersende krachten en in die zin: op het licht; het werkwoord 'maken' (*asa*) slaat op het tot eenheid brengen van die krachten tot de wereld die God Zich gedroomd heeft. Het kwaad is dus geen aparte macht naast God, maar de verduistering van het licht van het inzicht. In de Tora heeft Hij het volk Israel de lichtbron gegeven die de in het duister rondtastende mens de weg wijst naar dit inzicht. De duisternis en het licht zijn beide scheppingen Gods (vgl. Gen. 1 : 2); de dag en de nacht zijn er de symbolen van. De zon staat voor het licht van de Tora en het inzicht; de nacht voor de duisternis, waarin de maan ons bemoedigt dat Zijn licht nooit geheel afwezig is. Zo confronteert de wisseling van dag en nacht ons voortdurend met deze worsteling om inzicht. Maar omdat er in Gen. 1 staat *het werd avond en het werd ochtend, een dag*, weten we dat de nacht van de duis-

lijdt zonder verzet aan te tekenen of in opstand te komen, dan zal hij toekomst hebben).
11 *Na de pijn van zijn ziel zal hij zien, zal hij verzadigd worden: door zijn wijsheid zal Mijn rechtvaardige knecht velen rechtvaardigen, doordat hij hun zonden op zich nam* (Ramban: zal hij weten wie de rechtvaardigen zijn die de verlossing waard zijn want), *bezield door de vreze voor de Eeuwige, en niet naar het zicht van zijn ogen zal hij richten* (11 : 3).
12 *Daarom deel Ik hem de velen toe* (zal hij zijn deel hebben aan het bezit van de velen en de machtigen van Gog en Magog) *omdat hij zijn ziel overgaf aan de dood* (bereid was te sterven voor de heiliging van de Naam) *en zich onder de overtreders liet tellen; hij droeg de zonde van velen, en voor de overtreders liet hij zich treffen* (en bad voor de overtreders die hem verwondden).

Tot slot enkele aantekeningen van een auteur uit onze eigen tijd: Henri Friedländer in zijn boek *Der Knecht Gottes, Schicksal, Aufgabe, Trost* (Den Haag 1957):

53 : 4 *Waarlijk* (nu beseffen we) *dat het ónze ziekte was die hij droeg, óns lijden dat hij verduurde...*
Israel, als machteloze minderheid, toen zoals nu, werd toetssteen voor de volken. Zonder middelen tot verweer, ontladen de volken aan hem wat ze zelf niet hebben opgelost. Alleen gronden van zedelijkheid kunnen ze weerhouden; maar dat is hun ziekte, dat zulke gronden hen niet binden.
53 : 5 *de kastijding voor onze vrede was op hem...*
Over Israel, en niet over het eigen volk, ontlaadt zich de spanning.
53 : 7 *Als een lam werd hij ter slachting gevoerd...*
Och, dat zich toch in één noodkreet de hele kwelling had kunnen verzamelen der duizenden, nee, der zes miljoen Joden en van Joden afstammenden, die alle, alle, mannen, vrouwen, grijsaards, kinderen, erger dan vee werden vervoerd, gemarteld en tenslotte vermoord – een noodkreet, gillend en verschrikkend en zozeer doordringend tot het hart, dat die anderen waren wakker geworden en het hadden laten varen...
53 : 9 *hoewel hij nooit geweld begaan had en bedrog nooit in zijn mond was...*
Althans geen geweld en bedrog dat het optreden der volken rechtvaardigde. Dat wij, Israel, niet zondeloos zijn is ons maar al tezeer bewust, en hoe ernstiger we het met het knechtzijn menen, hoe smartelijker het ons bewust is. Maar gemeten naar de omvang het het leed dat ons wordt toebedeeld, krimpt de schuld tot niets ineen.
53 : 11 *door zijn wijsheid zal mijn rechtvaardige knecht velen rechtvaardigen, doordat hij hun zonden op zich nam...*
Rechtvaardigen: van hun schuld bevrijden. Zoals de rechtvaardige uitriep toen hij zag hoe een dief in zijn huis aan het stelen was: 'Ik verklaar alles voor goederen zonder bezitter'.

ternis zal uitmonden in het licht van de ochtend (vandaar dat de joodse dag begint met de nacht en eindigt met de dag). Eens zal het licht definitief doorbreken: *Niet voor jou zal de zon meer een licht overdag zijn, de schijn van de maan zal je niet meer verlichten, want de Eeuwige zal voor jou tot een licht zijn voor altijd, tot je verheerlijking* (60 : 19).
Waar Gods licht niet herkend en gevolgd wordt, is het licht van zon en maan zinloos. In 13 : 10 drukt Jesjaja dat aldus uit: *Dan zullen de sterren hun licht niet laten lichten, zal de zon verduisterd worden bij haar opgaan en zal de maan zijn licht niet laten schijnen, want Ik zal de wereld met boosheid bezoeken* [dwz. met de consequenties van het niet erkennen van Gods licht], en dan heerst de duisternis. Maar waar het inzicht doorbreekt, dan zal *de maan als het licht van de zon zijn, en zal de zon zevenvoudig stralen* (30 : 26), dwz. dan schijnen ze als manifestatie van Gods licht. God belooft: *Ik zal de duisternis voor hen maken tot licht en het kromme tot recht* (42 : 16, waar het licht dus met het recht vereenzelvigd wordt).
Wanneer Israel zijn falen beseft zegt het: *we wachten op het licht, maar zie, er is duisternis; op een grote glans, maar wij wandelen in duisternis* (59 : 9).
Maar wanneer het besef van het falen tot omkeer leidt, *dan zal je licht doorbreken als de dageraad* (-), *je genezing* (-), *je gerechtigheid* (-), *de heerlijkheid van de Eeuwige* (58 : 8), en dan zal het licht van de eerste scheppingsdag zijn doorgebroken: 'Rabbi Josi zei: dit licht is verborgen en bewaard voor de rechtvaardigen in de komende wereld, zoals er staat: *Licht wordt gezaaid voor de rechtvaardigen* (Ps. 97 : 11; vandaar Jesj. 60 : 21). Rabbi Jehoeda zei: zou het niet verborgen zijn, dan zou de wereld geen moment hebben kunnen bestaan [want dit licht zou alles verteren]. Maar het was verborgen en gezaaid, als zaad dat vruchten voortbrengt. Maar geen dag gaat voorbij waarin er niet iets van in het wereld tevoorschijn komt, en alles onderhoudt, want door dit licht voedt de Eeuwige de wereld' (*Zohar* II, 148b).

De komende verlossing

In 2 : 3 voorziet Jesjaja hoe in de toekomst *de berg van het huis van de Eeuwige gevestigd zal zijn tot hoofd van de bergen, boven de heuvels verheven, en toestromen daarheen zullen alle volken. En vele volken zullen heengaan en zeggen: Ga, laat ons opgaan naar de berg van de Eeuwige, naar het huis van de God van Ja'akov, opdat hij ons onderwijst in Zijn wegen,* enz.

In hoofdstuk 60 schildert Jesjaja in een vizioen van een stralende poëzie hoe dit zich zal toedragen; hoe in de nacht van de ballingschap onverhoeds de dageraad van de verlossing doorbreekt. Tsion, Jerusalem, het volk Israel, tezamen voorgesteld als een moeder, ineengedoken in de duisternis van haar leed en haar rouw hoort opeens de stem van de verlossing: 1 *Sta op* [lichamelijk], *word licht* [in je ziel], *want jouw licht is gekomen, de glorie van de Eeuwige straalt over je uit!* 2 *Ja, de duisternis bedekt* [ginds] *nog de aarde en donkerte de volken, maar over jou straalt de Eeuwige en zijn glorie wordt zichtbaar over jou.* 3 *En de volken zullen* [uit hun geestelijke duisternis] *gaan naar jouw licht, koningen in de glans van jouw straling* [die uitstraalt ook over hen]. 4 *Sla je ogen op om je heen en zie: alle verzamelen zich en komen naar jou. Jouw zonen* [de ballingen], *uit de verte zullen ze komen, en je dochters aan de zijde gevoed* [in een mand gedragen en gevoed door degenen die ze terugbrengen; zie 49 : 22]. 5 *Dan zal je het zien, dan zal je oplichten, verschrikt* [eerst], *maar je hart verwijdt zich* [allengs], *want een branding van zee stort zich over je uit, een leger van volken komen op je af* [maar ditmaal niet met oorlog! Vandaar eerst de schrik]. 6 *Een weelde van kamelen zal je bedekken, dromedarissen uit Midjan en Efa, van Sava komen ze, goud en wierook dragen ze aan* [voor de Tempel en de Tempeldienst] *en de lof van de Eeuwige verkondigen ze!* [de tweede verrassing: niet alleen komen de volken de ballingen terugbrengen, ze komen bovendien om de Eeuwige lof te brengen!]. 7 *Al het kleinvee van Kedar verzamelt zich voor je, rammen van Nevajot zullen jou dienen, zullen opgaan naar Mijn altaar* [de Eeuwige spreekt door Jesjaja nu in de eerste persoon] *het huis van Mijn verheerlijking zal Ik verheerlijken* [de stam *f-a-r* voor 'verheerlijken' komt in de 22 verzen van dit hoofdstuk 6x voor]. 8 *Wie zijn dit allemaal* [zal Tsion zich in verbazing afvragen], *die aanvliegen als een wolk, als duiven naar hun til* [die terugkeren naar hun ware hûis]? 9 *Ja, naar Mij* [antwoordt de Eeuwige] *zien de oceaankusten uit, de schepen van Tarsjiesj vooraan, om te brengen je zonen van verre, goud en zilver met hen, terwille van de Eeuwige jouw God, voor de Heilige van Israel, je heerlijkheid.* 10 *Vreemdelingen zullen je muren bouwen, koningen zullen je dienen. Want al heb Ik je geslagen in Mijn toorn, in Mijn welwillendheid heb Ik me over je erbarmd* [vgl. 54 : 8 en Ps. 30 : 6]. 11 *Hou nu steeds je poorten open, dag en nacht worden ze niet meer gesloten* [de angst voor de vijanden is geweken], *om een leger van volken naar je komen te laten, hun koningen er heen geleid.* 12 *Want het volk en het koninkrijk die niet jullie dienen, zullen ten onder gaan, volken zullen tot woestenij worden verwoest* [de volken die niet in jouw licht willen gaan, zullen geen toekomst hebben]. 13 *De glorie van Levanon zal naar je toekomen, cypressen, olmen en beuken tezamen* (het hout waarom Levanon beroemd is en waarmee de eerste Tempel gebouwd werd) *om de plaats van Mijn heiligdom te verheerlijken, en de plaats*

Psalm 126

Het visioen van de terugkeer uit de ballingschap, dat Jesjaja beschrijft in hoofdstuk 60, vinden we ook in Psalm 126. In de eerste helft van de psalm kan de dichter zich niet voorstellen hoe de uitzichtloze situatie van de ballingschap ooit zal kunnen uitmonden in een terugkeer. Hij kan zich geen scenario denken waarin de ballingschap omslaat in vrijheid. Hij kan het zich alleen indenken als een plotseling gebeuren. Als de verlossing aanbreekt, zal zij even onvoorstelbaar aandoen als een droom. In de zinnen 2 en 3 wordt dan beschreven hoe de vreugde om de bevrijding allengs tot onze verbouwereerdheid doordringt. Rondom ons horen we de volken zeggen: *Grote dingen heeft Hij met die daar gedaan*. In dat *die daar* klinkt nog een spoor van minachting, maar tegelijkertijd verbazing over het feit dat de Eeuwige dit onaanzienlijk volkje zó gedenkt. En pas dan realiseren ook wij ons hoe groot de dingen zijn die Hij ons gedaan heeft. Zo zal het kunnen gaan. Maar zover is het nog niet. De dichter heeft zich laten meeslepen door zijn droom en ziet zich nu teruggeworpen in zijn ellende. Vandaar de kreet die nu opwelt in zijn hart: Vóer ons dan toch terug! Laat het zo plotseling gebeuren als... En dan dringt zich een nieuw beeld aan de dichter op. Een beeld ontleend aan een natuurverschijnsel dat tot op de huidige dag in de Nègev waarneembaar is. Hoe dorre beddingen in de woestijn zich opeens met waterstromen kunnen vullen, terwijl aan de hemel geen wolk zichtbaar is. In een boek over de Nègev beschrijft Josef Breslawski het verschijnsel aldus: 'Een wolkendek drijft over de Nègev. Geen druppel water valt er uit. De wolken drijven oostwaarts. De hemel klaart weer op. Maar ergens verweg valt tegen de berghellingen de regen. Het water stroomt terug richting Nègev. Steeds sterker zwelt de watervloed aan, tot hij tenslotte met een geweldige kracht in de Nègev doorbreekt en in een oogwenk de dorre beddingen vult.'
Nadat in de noodkreet dit beeld van

voor Mijn voeten zal Ik glorie verlenen [in Ps. 99 : 5 wordt de Tempel de 'voetbank' van de Eeuwige genoemd]. 14 *Gebogen gaan ze naar je toe, de zonen van die je kwelden, voor je voetzolen werpen zich neer die je versmaadden. En ze zullen je noemen: de stad van de Eeuwige, Tsion van de Heilige van Israel.* 15 *In plaats van dat je een verlatene was, een gehate, niemand die er voorbij kwam, stel Ik je nu tot een trots voor altijd, een vreugde voor geslacht op geslacht.* 16 *De melk van de volken zal je zuigen, aan de borst van koningen zal je zuigen* [vgl. 49 : 23; zoals ze van jou hebben gedronken in hun roofzucht, zo drink jij nu in vrede van hen] *en je zal weten dat Ik de Eeuwige, jouw Redder ben, jouw Verlosser, de Held van Ja'akov.* 17 *In plaats van koper laat Ik goud brengen, in plaats van ijzer zilver, in plaats van stenen ijzer* [alles wat ze van jou hebben geroofd laat Ik je schoner teruggeven voor het herstel van de Tempel]. *Je controleur zal vrede zijn, je opzichter gerechtigheid* [de controleurs en opzichters die het volk in de ballingschap verdrukten, zullen in Israel vervangen worden door vrede en gerechtigheid]. 18 *Geen geweld zal in je land meer worden vernomen, geen roof en verwonding meer in je grenzen. Je muren zal je 'redding' noemen, je poorten 'lof'* [ze dienen niet meer voor verdediging, maar stralen bevrijding en lofzang uit]. 19 *Niet voor jou zal de zon meer een licht overdag zijn, de schijn van de maan zal je niet meer verlichten, want de Eeuwige zal voor jou tot een licht zijn voor altijd, tot je verheerlijking* [de aardse zon overdag en haar weerkaatsing op de maan in de nacht heb je niet meer nodig: je werkelijke zon is de Eeuwige. De zon is het symbool van Gods licht. Het ware licht is het licht van de eerste scheppingsdag, en dat breekt nu door; zie p. 124-5]. 20 *Je zon zal niet meer ondergaan, je maan niet meer afnemen, want de Eeuwige zal je zijn tot een licht voor altijd, vervuld zullen zijn de dagen van je rouw.* 21 *Jouw volk, allen rechtvaardigen* [zullen ze zijn], *voor altijd beërven ze het land, loot van Mijn planting, werk van Mijn handen ter verheerlijking!* 22 *De geringste zal tot duizend worden, de jongeling tot een machtig volk. Ik de Eeuwige, op zijn tijd zal Ik het bespoedigen.*

Het hoofdstuk schildert de verlossing als antwoord op de ommekeer, die blijkt uit het zich schuldig stellen in het vorige hoofdstuk. Daar bekent het volk (59 : 4) *Niemand roept* [tot zijn naaste] *in gerechtigheid.* In 60 : 21 *jouw volk, alle rechtvaardigen* [zullen ze zijn]. In 59 : 6: *daden van geweld zijn in hun handen;* hier (60 : 18): *Geen geweld zal in je land meer worden vernomen.* In 59 : 7: *in hun straten roof en verwonding;* hier (60 : 18): *geen roof en verwonding meer in je grenzen.* In 59 : 11: *de redding is ver van ons;* hier (60 : 18): *Je muren zal je 'redding' noemen.* In 59 : 8-9: *de weg van de vrede kennen ze niet* (-) *gerechtigheid zal ons niet bereiken;* hier (60 : 17): *Je controleur zal vrede zijn, je opzichter gerechtigheid.* In 59 : 9: *we hopen op het licht, maar zie: er is duisternis;* hier (60 : 1-2): *sta op, wordt licht, want jouw licht is gekomen, al is ginds nog duisternis.* En zo is er meer. (Zie voor dit hoofdstuk ook *Tenachon over de Tora* 27, p. 428.)

de plotselinge verlossing is opgeroepen, verandert de toon van de psalm ineens. Het ongeduld maakt plaats voor vertrouwen. De dichter neemt afstand van zijn onmiddellijke nood en ziet de geschiedenis als het ware met de ogen Gods. Hij gebruikt nu een beeld dat ook in onze gebeden is te vinden: het beeld van het ontspruiten van de verlossing. Ook dit beeld is ontleend aan de natuur. In de winter kiemt het zaad in de aarde. Maar er is niets te zien. En dan, in de lente, ontluikt plotseling het groen. In korte tijd staat alles in bloei en wuift het koren op de velden. De periode van ballingschap wordt gezien als de winter. Er lijkt niets te gebeuren, zoals in de ballingschap alles gestagneerd lijkt. Maar we weten hoe onder de aarde het zaad ontkiemt. De zaaier zaait zijn kostbare zaad in tranen. Dat wil zeggen: smekend om de regen waarzonder niets ontkiemen kan. De regen staat in de joodse traditie voor Gods almacht, die leven geeft en hergeeft en verlossing brengt. En dat roept de dichter zich in zijn ballingschap nu te binnen: *die zaaien in tranen, in gejubel* [een woord dat in de psalm driemaal voorkomt] *zullen ze oogsten.*
Van het grandioze kosmische tafereel zoemt de lens nu in op één individuele zaaier op zijn akker. Zie hoe hij daar wenend gaat, hoe zwaar in zijn moedeloosheid hem zijn zaadkorf lijkt. Maar ook aan deze eenzame eenling voltrekt zich de belofte: Straks zal hij beladen met schoven huiswaarts keren en ze zullen hem minder wegen dan de zaadkorf. En jubelen zal hij.

'Toen God Zijn volk in ballingschap stuurde onder de volken, veranderde hij Jisrael, de strijder Gods, in Jizraeel, de zaaier Gods', zegt S.R. Hirsch. Israel heeft het zaad van de waarheid omtrent de roeping van de mensheid moeten zaaien in de akkers van de toekomst. Dit zaaien voltrok zich in een lot dat doordrenkt was van tranen. Maar eens zal de zaaier Gods jubelen om zijn oogst.

Lernen met Tenachon

Op deze bladzijde geven we u een handreiking voor het 'lernen' met Tenachon, *bedoeld om u te helpen dieper in het materiaal door te dringen. Met de vragen en opdrachten die we hieronder hebben geformuleerd, willen we u vooral stimuleren zelf actief met de bijbelteksten en de commentaren daarop bezig te zijn. Het beste gaat dat wanneer u het samen met één of meer anderen doet. We houden ons aanbevolen voor uw op- of aanmerkingen bij deze rubriek.*
De vragen zijn gegroepeerd per artikel. Meestal zijn er eerst een of twee vragen ter inleiding, als 'warming-up'. Dan leest en bespreekt u met elkaar het betreffende artikel en tenslotte volgen er nog een of meer verwerkingsvragen. Uiteraard is het heel goed mogelijk uw eigen variatie op deze werkwijze te maken. Ook kunt u natuurlijk een andere volgorde aanhouden dan hier is voorgesteld.

Liederen van het einde der dagen
Bestudeer Jes. 24. Ga daarbij als volgt te werk:
a. Lees hoofdstuk 24 aandachtig (het liefst hardop en bij voorkeur in meer dan één vertaling) en bespreek het met elkaar. Wat is u duidelijk en waar hebt u vragen bij?
b. Lees 'Liederen van het einde der dagen' (p. 113-115) en bespreek het met elkaar. NB: van sommige verzen of uitdrukkingen wordt meer dan één verklaring gegeven.
c. Welke nieuwe inzichten hebt u bij de tekst gekregen?
d. Probeer in uw eigen woorden samen te vatten wat naar uw gevoel de kern van dit bijbelgedeelte is. U kunt dat bijvoorbeeld doen door een nieuw kopje te bedenken.

Het einde der dagen
a. Wat betekenen de woorden 'het einde der dagen' volgens u? Welke ideeën, associaties en gevoelens hebt u bij deze woorden?
b. Lees en bespreek 'Het einde der dagen' (p. 114-115) met elkaar.
c. Formuleer in uw eigen woorden wat volgens dit artikel 'het einde der dagen' inhoudt (en wat niet).
d. Vindt u de argumenten die in het artikel worden gebruikt overtuigend? Hoe past bv. Jesj. 25 : 8 in het beeld dat het artikel geeft?
e. Heeft het begrip 'het einde der dagen' ons naar uw gevoel ook nu nog iets te zeggen?

De komende verlossing
Bestudeer Jesj. 60 net als Jesj. 24. De bespreking vindt u op p. 126-127 en in *Tenachon over de Tora* 27, p. 428.

Wee, de trotse kroon
Bestudeer Jesj. 28:
a. Lees het hoofdstuk een keer aandachtig door, het liefst hardop.
b. Vergelijk verschillende vertalingen van vers 1.
c. Bespreek vers 1 met elkaar. Wat in dit vers is u duidelijk en waar hebt u vragen bij?
d. Lees de uitleg van vers 1 in 'Wee, de trotse kroon' (p. 116-118) en bespreek die met elkaar.
e. Welke nieuwe inzichten hebt u bij dit vers gekregen?
f. Herhaal b-e voor elk volgend vers (of groepje verzen). NB Bij sommige verzen wordt meer dan één uitleg gegeven.
g. Probeer tenslotte in uw eigen woorden samen te vatten wat, naar uw gevoel, de kern van dit hoofdstuk is. U kunt dit bijvoorbeeld doen door een titel voor het hoofdstuk te bedenken.

Jerusalem – Ari'el
Bestudeer Jesj. 29 op dezelfde wijze als Jesj. 28. De bespreking ervan vindt u op p. 120-121.

Troost je, troost je, Mijn volk
a. Lees en bespreek de midrasj over Jesj. 40 :1 (p. 116-117).
b. Probeer in uw eigen woorden uit te leggen waarom het eigenlijk de Eeuwige is die getroost moet worden. Welke visie op Zijn relatie tot de mensen zit hierachter?
c. Kunt u navoelen waarom Israel zich niet zo gemakkelijk laat troosten?

De knecht van de Eeuwige
a. Lees Jesj. 52 : 13-53 : 12 aandachtig, bij voorkeur hardop.
b. Lees dit gedeelte nog eens in de vertaling op p. 124-125 ('Hij droeg de zonde van velen'). Lees daarbij ook de verklaringen van Menasje ben Jisrael.
c. Bespreek Jesj. 52 : 13-53 : 12 met elkaar. Maak daarbij ook gebruik van de commentaren van Ramban (bij vs 10 en 11) en van Henri Friedländer (aan het einde van het artikel).
d. Probeer in uw eigen woorden samen te vatten wat, naar uw gevoel, de kern van dit bijbelgedeelte is. Bijvoorbeeld door een nieuw kopje te bedenken.
e. Lees 'De knecht van de Eeuwige en de wending in Jesjaja's profetieën' (p. 122-123) en bespreek het met elkaar.
f. Probeer te formuleren wat in dit artikel wordt gezegd over het waarom (en waartoe) van het lijden van Israel en over Israels verhouding tot de volken.
g. Heeft naar uw idee datgene wat in dit artikel wordt gezegd over lijden en solidariteit ook betekenis voor ons (ook persoonlijk) in onze situatie hier en nu? (DvU)

Colofon

Tenachon verschijnt elke twee maanden.

Uitgever:
B. Folkertsma Stichting voor Talmudica
B. Folkertsma Center for Jewish Studies
Burgemeester Lambooylaan 18
1217 LD Hilversum (035-219406)
Redactie: Eli Whitlau
Abonnementen:
Boekencentrum b.v.
Postbus 29
2700 AA Zoetermeer
(079) 615481
Abonnementsprijs: *f* 70,– per jaar.
Prijs van losse nummers *f* 12,50
Het abonnementsjaar loopt van 1 oktober tot 30 september

© 1987 B. Folkertsma Stichting voor Talmudica